

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БЮДЖЕТНУ СИСТЕМУ

У структурі економічних злочинів важливе місце посідають злочинні порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 80³ Кримінального кодексу). Ці злочини відносно нові, і як показує практика, працівникам правоохоронних органів нерідко доводиться стикатися зі суттєвими труднощами при їх виявленні, розкритті та розслідуванні. Тому одним з нагальних завдань, які стоять зараз перед криміналістичною наукою, є розробка ефективної методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, з урахуванням їх криміналістичної характеристики.

Під криміналістичною характеристикою злочинів звичайно розуміють певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів. Криміналістична характеристика економічних злочинів являє собою систему узагальнених даних про типові ознаки суб'єкта цих діянь, мотивації його злочинної поведінки, предмета посягання, обстановки, злочинних способах та наслідках, які мають значення для виявлення та розкриття злочинів криміналістичними засобами, прийомами та методами [1, с.51]. Вона є основою для побудови типових версій, які можуть бути використані для вирішення конкретних завдань слідства, висунення робочих версій, вона допомагає правильно вибрати методи розслідування і організувати роботу по кримінальній справі.

При розслідуванні злочинних порушень законодавства про бюджетну систему з самого початку існує обмежене коло осіб, причетних до його вчинення. Основними учасниками таких злочинів виступають посадові особи. До них належить категорія посадових осіб підприємства, установи та організації, визначальною ознакою при встановленні яких є виконання функцій по розпорядженню бюджетними коштами. Вони, як правило, мають досить високу професійну підготовку та досвід роботи, добре знайомі з умовами та особливостями підприємств та організацій, де займають відповідальні посади.

Для побудови системи рекомендацій щодо розслідування злочинів, скоєних посадовими особами, необхідно вивчити їх функції, системи взаємодії при їх здійсненні та виявити всі специфічні сліди їх діянь. Але це можна зробити лише тоді, коли є ясність в самому визначенні посадової особи, що в свою чергу дозволить накреслити чіткі напрями у вивченні функціональних можливостей цього суб'єкту, сукупності дій, що ними вчинюються, у вивченні його відображуючих властивостей, специфічних слідів, щє вони залишають [2, с.65].

Чинне кримінальне законодавство України містить визначення посадової особи в ст.164 Кримінального кодексу (КК). Згідно з нею під посадовими особами розуміються особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також займають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Згідно зі ч.2 ст.39 закону України «Про бюджетну систему України» від 5.12.1990 р. за порушення законодавства про бюджетну систему посадові особи органів державної виконавчої влади несуть відповідальність (в тому числі і кримінальну) відповідно до чинного законодавства. Це дає привід до ствердження, що лише ці особи можуть бути суб'єктами злочинів даного виду [1, с.323]. Але автори науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України вказують, що суб'єктами злочинних порушень законодавства про бюджетну систему можуть бути і посадові особи підприємств, установ чи організацій недержавної форми власності. Це трапляється, наприклад, у випадках нецільового використання ними бюджетних коштів, отриманих у вигляді кредитів, дотацій, субсидій чи субвенцій [3, с.332]. Безумовно, можливість такого неоднозначного розуміння суб'єкта аж ніяк не йде на користь якісному та ефективному розслідуванню бюджетних злочинів.

Система даних, що характеризує особистість злочинця, може бути різноманітною. Для характеристики зазначеного елемента криміналістичної характеристики можуть бути використані дані з різних галузей знань: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології. При розслідуванні злочину слідчий повинен володіти інформацією про особу обвинуваченого, щоб мати можливість правильно вирішити питання про вибір часу, місця, у рамках і межах яких може бути найефективнішим застосування криміналістичних прийомів і засобів. Розв'язати це завдання може лише при наявності інформації, яка різнобічно характеризувала б цю особу, тобто повинен бути забезпечений обсяг потрібних для застосування криміналістичних прийомів і засобів даних про таку особу.

Обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст.80³ КК, є предмет злочину – бюджетні кошти, тобто кошти, включені в бюджети усіх рівнів незалежно від джерела їх формування. Для того, щоб діяння було визнане злочинним, його предметом повинні бути бюджетні кошти в великому (сума в сто або більше разів перевищує мінімум доходів громадян, що не обкладаються податком) або особливо великому (в тисячу або більше разів перевищує мінімум) розмірі.

Криміналістичне дослідження предмета бюджетних злочинів має важливе значення для розслідування злочинів даного виду. У першу чергу, це пояснюється тією обставиною, що такі злочини є предметними, тобто на їх предмет вказується безпосередньо в диспозиції статті кримінального зако-

ну. Ця особливість притаманна більшості економічних злочинів, зокрема розкраданням майна в сфері підприємництва. Як і при розкраданнях, предмет злочинного порушення законодавства про бюджетну систему пов'язаний з умовами його вчинення та іншими елементами механізму, який відбивається в криміналістичній характеристиці даного виду злочинів. Він значною мірою детермінує дії злочинців по підготовці, скоєнню та приховуванню таких злочинів, які в свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів [4, с.40].

Предметом посягання бюджетних злочинів виступають грошові кошти (білети Національного банку України, державні казначейські білети); валютні цінності (іноземна валюта, платіжні документи та інші цінні папери, які виражаються в іноземній валюті або монетарних металах; монетарні метали), що були включені до бюджетів усіх рівнів. У переважній кількості випадків ці кошти виступають предметом названого виду злочинів в безготівковій формі, знаходячись на поточних бюджетних рахунках підприємств, установ чи організацій в банках або на реєстраційних рахунках у органах Державного казначейства. Особливості безготівкових коштів як предмета економічних злочинів мають суттєвий вплив на інші елементи механізму їх вчинення [5, с.122–124].

Більшість правопорушень, які скоюються посадовими особами в сфері бюджетного регулювання, пов'язані з цільовим використанням бюджетних коштів [6, с. 20]. Цільове призначення коштів Державного бюджету України та межі витрат цих коштів, згідно зі ст. 18 Закону «Про бюджетну систему України», визначаються Законом про Державний бюджет України, який приймається Верховною Радою на кожний рік. Цільове призначення використання коштів бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів визначається рішеннями про затвердження цих бюджетів відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами. Обсяг, цільове направлення і щоквартальний розподіл коштів, які виділяються з бюджету на утримання бюджетних установ або на здійснення централізованих заходів по соціальному, господарському, екологічному, культурному та іншому будівництву визначається кошторисом витрат. Правила складання та вимоги до цього документу містяться в Постанові Кабінету Міністрів України від 9 січня 2000 р. №17 «Про порядок складання розгляду, затвердження і виконання кошторисів доходів і видатків бюджетних установ та організацій».

Ключове місце в криміналістичній характеристиці злочинних порушень законодавства про бюджетну систему займає спосіб злочину. У криміналістиці спосіб скоєння злочину розглядається як система дій по підготовці, скоєнню та приховуванню злочину. Згідно з п.1 ч.1 ст.64 Кримінально-процесуального кодексу України спосіб скоєння злочину поряд з іншими обставинами підлягає доведенню при провадженні попереднього розслідування та судовому розгляду кримінальної справи. Знання про способи вчи-

нення злочинів певного виду, зосереджені в їх криміналістичній характеристиці, мають велике значення для слідчої практики. Виявлення способу злочинного порушення законодавства про бюджетну систему дозволяє полегшити встановлення та викриття всіх винних осіб, а також встановити інші обставини, що входять в предмет доказування. Це пояснюється тим, що спосіб скоєння злочинів даного виду досить жорстко детермінований обстановкою та предметом злочину, необхідністю для злочинців використовувати певні фінансові та господарчі операції.

Способи скоєння злочинних порушень бюджетного законодавства в узагальненому вигляді містяться в кримінальному законі (ст.80³ КК). Найбільш розповсюдженими виступають нецільове використання бюджетних коштів та непропорційне фінансування видатків бюджету. Спосіб злочинного порушення законодавства про бюджетну систему вказує на характер та місце знаходження його типових слідів, вказує на можливі джерела отримання доказів. При порушенні законодавства про бюджетну систему злочинці використовують звичайні фінансові та господарські операції. Кожна така операція оформлюється документально. Саме тому документи і виступають найважливішими джерелами доказів у даній категорії кримінальних справ. Цим визначається важливість роботи слідчого з документами, а також такого методу їх дослідження, як документальна ревізія. Документи, що використовуються як джерела доказів при розслідуванні бюджетних злочинів можна розподілити на кілька різновидів:

1. Документи, що визначають службовий статус посадової особи-розпорядника бюджетних коштів (статут підприємства, установи, організації; наказ про призначення на посаду; службові інструкції тощо).

2. Документи, якими визначається обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів (кошториси витрат, рішення місцевої ради про затвердження відповідного бюджету тощо).

3. Документи, що свідчать про укладання певних угод (наприклад, договір на виконання робіт чи надання послуг, договір купівлі-продажу тощо).

4. Дійсні банківські документи, що відображають ті чи інші розрахункові операції.

5. Підроблені документи (в тому числі і банківські), що були використані злочинцем.

6. Документи бухгалтерського обліку.

7. Чорнові записи посадових осіб, що мають значення для кримінальної справи (робочі зошити, записники тощо).

8. Магнітні та електронні носії інформації (касети, дискети, комп'ютерна техніка та програмне забезпечення).

До фінансових та господарських операцій по використанню бюджетних коштів завжди причетні певні особи, котрим так чи інакше стає відомо про злочин в цілому або окремі його обставини. Ці особи обов'язково повинні бути допитані як свідки при розслідуванні кримінальних справ про бюджетні

злочини. Виявлення та використання «ідеальних» слідів злочину, які матеріалізуються у вигляді зафіксованих певним чином показань осіб, займає важливе місце в розслідуванні. До таких джерел можуть бути віднесені:

1. Показання посадових осіб вищестоящих підприємств, установ, організацій (керівників, головних бухгалтерів тощо).

2. Показання посадових осіб та службовців органів державного казначейства.

3. Показання інших посадових осіб даного підприємства, установи чи організації (заступників, головних бухгалтерів тощо).

4. Показання інших службовців підприємства, установи чи організації (рядових працівників бухгалтерій, секретарів, водіїв, робітників тощо).

5. Показання посадових осіб банківських установ (керівників, головних бухгалтерів, начальників відділів тощо).

6. Показання службовців банківських установ.

7. Показання посадових і службових осіб контролюючих органів (контрольно-ревізійних управлінь чи відділів тощо).

8. Показання осіб інших категорій (членів сімей та знайомих обвинуваченого, його сусідів тощо).

У зв'язку з тим, що при розслідуванні кримінальних справ даної категорії перед слідчим часто постають питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання, важливі докази можуть знаходитись у висновках експертів (криміналістів, товарознавців, бухгалтерів, економістів, технологів тощо).

Криміналістичний аспект вивчення обстановки вчинення економічних злочинів (в тому числі і бюджетних) спрямовано на встановлення впливу зовнішніх умов на механізм їх скоєння, утворення і приховування слідів. Як загальний компонент для більшості видів економічних злочинів, пов'язаних з діяльністю в сфері господарювання та фінансів, виділяють нормативно-правову обстановку, яка визначається необхідністю застосування норм економічного регулятивного законодавства та пов'язаних з ним кримінального та адміністративного законодавства [1, с.80, 83]. Норми бюджетного законодавства України містять опис протиправних дій, які вказують на можливі механізми та способи бюджетних правопорушень. До таких нормативних актів в першу чергу належать Закон України «Про бюджетну систему України» (ст. 39); Закон України «Про рахункову палату Верховної Ради України», який продовжує діяти з 23.12.1997 року з урахуванням рішення Конституційного Суду України від 23.12.1997 року; Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу» від 26.01.1993 року; Структура Бюджетної класифікації України, затверджена Постановою Верховної Ради №327 від 12.07.1996 року; Положення про Державне Казначейство України затверджене постановою Кабінету Міністрів від 31.07.1997 року; Указ Президента України «Про Державне Казначейство України» від 27.04.1995 року; Закон України «Про Державний бюджет України» на певний рік.

Бюджетне законодавство України в даний час, на жаль, не зовсім досконале. Дуже часто нормативно-правові акти, які регламентують виконання витратної частини бюджетів, в багатьох моментах суперечать один одному. Тому вибір варіантів фінансування витрат бюджету стає суто суб'єктивною справою того чи іншого чиновника. Безумовно, такі явища негативно впливають на криміногенну обстановку в сфері використання бюджетних коштів.

Злочинні порушення законодавства про бюджетну систему в багатьох випадках пов'язані зі скоєнням інших злочинів. Перед усім, зловживання в бюджетній сфері створюють умови для розкрадань державних коштів, а також пов'язані з такими злочинами, як зловживання владою або посадовим становищем (ст.165 КК), перевищення влади або посадових повноважень (ст.166 КК) та хабарництвом (ст.ст.168, 169, 170 КК), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 148^б КК). За даними МВС України протягом 1999 р. відкрито понад 1,7 тис. злочинів, пов'язаних з корисливими посяганнями на бюджетні кошти, у тому числі 517 фактів їх нецільового використання, майже 400 розкрадань та 380 посадових злочинів [7, с.16].

Кожний з елементів криміналістичної характеристики пов'язаний з іншими прямо чи опосередковано. У будь-якому випадку можна простежити зв'язок між елементами «особа злочинця» та «спосіб злочину», який проявляється у тому, що лише особи з певними характерологічними даними або ті, які займають певну посаду, можуть використовувати певний злочинний спосіб. На даний зв'язок впливають також побічні обставини, що належать до предмета злочинного посягання і обстановки злочину. Зокрема, суб'єкт бюджетного злочину безпосередньо бере участь в фінансовій та господарській діяльності у сфері використання бюджетних коштів. Це означає, що способи, з допомогою яких він досягає своєї мети, обумовлені особливостями цієї діяльності.

Список літератури:

1. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х., 1999.
2. Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. М., 1985.
3. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. К., 1999.
4. Волобуев А.Ф. Предмет розкрадання майна у сфері підприємництва як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1998. №3.
5. Волобуев А. Ф. Криміналістичні особливості предмета розкрадання майна в сфері підприємницької діяльності // Використання досягнень науки та техніки у боротьбі зі злочинністю. Х., 1998.
6. Долгий О. Шодо кримінальних порушень встановленого законом порядку зміни складу і структури бюджетів // Право України. 1998. №3.
7. Міліція України. 2000. №3.

Надійшла до редколегії 20.09.2000